
Romontsch

Finamiras generalas

Il lungatg ei en emprema lingia in mied da communicaziun. Sco tal gida el il carstgaun a far da saver ad auters quei ch'el patratga e senta. L'instrucziun dil lungatg mumma tscherca da render cunscients il proceder dalla communicaziun e sviluppa la facultad da s'exprimer a bucca ed en scret, da maniera ch'ins vegn capius.

El decuors dil svilup dil carstgaun daventa il lungatg era in mied per ordinar e render cunscients igl agen patertgar e sentir e per cattar cheutras l'atgna identitad. L'instrucziun dil lungatg mumma tgira perquei la differenziaziun interna digl affon, seigi quei sil camp intellectual ni sil camp emozional.

L'instrucziun da romontsch ha la finamira da presentar allas scolaras ed als scolars la forza creativa, il sistem ed il bien diever da lur lungatg mumma. Els duessen esser habels da capir, da discorer, da leger e da scriver in dils idioms. Plinavon duessen els enconuscher enqual aspect dalla historia dil lungatg e dalla cultura e vegnir sensibilisai pils problems specifics dalla situaziun linguistica el Grischun. L'instrucziun promova cheutras il senn da responsablidad enviers il lungatg matern.

Il lungatg romontsch vegn buca mo duvraus ellas lecziuns corrispudentas, mobein era en auters roms nua che quei ei pusseivel, cunzun era sco lungatg da conversaziun e da discussiun.

Cumparegliaziuns cun auters lungatgs instrui sil scalem ault gidan ad enconuscher meglier la structura digl agen lungatg e quella dils lungatgs jasters. En quei connex ston ins era far allusiun a semegliadetgnas ed a differenzas denter ils idioms romontschs e promover la capientscha vicideivla denter ils Romontschs.

Entruidament

Il lungatg ei in organissem

Il fenomens dil lungatg s'entretschan. Il lungatg ei enzatgei che viva. El ei in organissem. Igl ei perquei buca pusseivel da separar absolutamein ils fatgs linguistics. L'instrucziun da lungatg ei adina enzatgei che tschaffa igl entir. Per promover la cumpetenzza linguistica eis ei denton necessari da tschentiar tiarms e d'eleger camps linguistics bein determinai. Quei vala cunzun per la grammatica.

Lungatg scret e lungatg plidau

Ei dat differenzas denter il lungatg scret ed il lungatg plidau. Igl ei adina puspei necessari da far attents las scolaras ed ils scolars a quei fatg. Il lungatg scret sa vegnir elaboraus tochen ch'el corrispunda alla fuorma giavischada. Il lungatg plidau ei pli directs e spontans. Pil pli vegn el udius mo ina gada e sto perquei esser pli sempels ch'il lungatg scret. Las differenzas menziunadas pertuccan la sintaxa, la tscherna da plaid ed il stil en general. Il nivo dil lungatg tscharniu ha ina gronda influenza sil lungatg scret e sil lungatg plidau.

Pronunzia

Il dialects en vitgs e valladas varieschan fermamein en lur pronunzia. Ins duei elaborar culs scolars las normas dalla pronunzia da standard digl idiom. Ins sa era far allusiuns da differenzas localas e regionalas. Per contonscher ina buna dicziun eis ei buca sufficient d'articular endretg ils suns e d'accentuar correctamein ils plaid. Aunc auters facturs ein impurtonts: la respiraziun, la structura dalla construcziun e l'intunaziun.

Igl ei necessari da presentar quels fenomens en moda sistematica e continuonta. La pronunzia sa vegnir cultivada cun exerchezis specials ed en situaziuns particularas (recitaziuns, scenas da teater, registraziuns ...). Ella ei denton adina ina part integrala dall'instrucziun da lungatg.

Expressiun orala

L'expressiun orala ei impurtonta per la comunicaziun e cheutras pil contact social. Il scolars ston s'endisar da tedlar e da s'exprimer en moda clara ed entelgeivla (registraziuns). Els duein emprender da raquintar, d'informar, d'argumentar, da far damondas e risponder.

Sper la comunicaziun verbala exista era la comunicaziun nunverbala: segns cul tgierp, segns acustics ...

Expressiun en scret

Il scolars duein survegnir gust e plascher da formar texts da differents geners (vide Materia d'instrucziun). Igl ei necessari da far scriver savens e da crear adina puspei situaziuns realistics per scriver; quei pren la tema e dat segirezia. Scriver en scola sto buc adina esser ligiau cun valetaziun e notas. Sut squetsch crescha ni la curascha ni il plascher ni la fantasia. Era cheu exista la comunicaziun nunverbala: simbols dessignai (pictograms).

Grammatica

La grammatica presenta il sistem ed il diever dil lungatg d'ina gruppaziun da carstgauns en il temps determinau. Ella sefa-tschenta dils suns e segns (fonetica ed ortografia), dalla clasificaziun, digl origin e dalla formaziun dils plaid (lexicologia e morfologia), da lur significaziun (semantica) e dalla construcziun (sintaxa).

L'instrucziun da grammatica gida a sensibilisar il scolar pil sistem e pil bien diever dil lungatg. El daventa cunscients dil si-

---

stem e survegn plascher da quel. Ins fa buca instrucziun da grammatica per amur dad ella sezza. Tuttina ei in'estrucziun sistematica dils fenomens grammaticals necessaria. Mo aschia eis ei pusseivel da dumignar certs camps e da survegnir ina survesta. Ins sesurveschi dalla terminologia latina ch'ei secumprovada.

Ortografia

En context cul lungatg gioga l'ortografia ina rolla impurtonta. En general vegn la cumpetenzza linguistica cunzun giudicada tenor l'ortografia, aschia che l'instrucziun en scola sto era risguardar quella. Ils exerchezis stuessen esser da different gener: auditiv (pronuncia), visuals (aspect dil plaid), motorics (scriver), cognitivs (reglas), informativs (dicziunaris). Sper exerchezis cun l'entira classa ei la lavur individuala da grond agid.

Stilistica

Ferton che la grammatica rispunda alla damonda: tgei ei linguisticamein gest? vul la stilistica dar risposta allas damondas: tgei ei bien, tgei ei meins bien, tgei ei meglier? Exerchezis stilistics san esser interessants, stimulonts e divertents. Igl ei pusseivel da far tals cun plaids, locuziuns e texts.

Semantica

La semantica s'occupescha dallas significaziuns dils plaids. Luvrond culs dicziunaris, dend definiziuns, tschercond sinonims e cuntraris, mettend il plaid en in context san ins elaborar il cuntegn dil plaid ed exercitar siu diever exact. Tals exerchezis augmentan il scazi da plaids e porschan pusseivladads da s'occupar e giugar cul lungatg.

Leger

Cun leger emprendan scolaras e scolaras da discuorer e seconfruntar cun experiencias e pugns da vesta dils concarstgauns che han anflau per bien da nudar quei ch'els han viu, viviu, resentiu e ponderau. Per ch'il dialog denter scolar e text sappi haver liug, eis ei indispensabel che la tematica anfli accoglientscha tiel scolar. Allora san ins slargar l'experientscha dil scolar, ses registers linguistics e siu saver. La lectura duess metter en moviment enzatgei tiel scolar. Ei setracta pia buca da dar survestas completas sur d'in camp, mobein da tscherchar texts ch'ei in bien punct da partenza.

Texts da character litterar ed informativ

Cun tscharner texts da prosa, poesias, tocs da teater e giugs auditivs eis ei da mirar ch'il scolar anfli gl'access. Nua ch'ei para indicau duei ins far la punt culs fatgs biografics d'in u l'auter autur. Sper la funcziun da svegliar gl'interest e da slargar la capientscha per singulas materias e pil rapport vicendeivel san texts da character informativ mussar l'actualitad dil lungatg e dil rom romontsch sco tal.

Historia da litteratura e da cultura

Partend da texts litterars san ins da temps en temps far in excuors ella historia da litteratura. En quels excuors eis ei da mirar da buca stuffientar il scolar cun detagls, anzi, igl ei da se spruar da far attents las scolaras ed ils scolaras a tratgs fundamentals che characteriseschan il svilup dalla litteratura romontscha.

Tals tratgs tras ils temps san render cunscients il scolar dall'atgna posiziun el temps e muossan ch'era el ei ina part da fenomens che semidan ad in semidar.

En connex culs excuors ella historia da litteratura ni en unitads specialas san ins era tractar aspects dalla historia culturala.

Materia d'instrucziun

Per risguardar las situaziuns fetg differentas dallas scolas secundaras e realas en nies cantun e per dar allas scolastas ed als scolasts la pusseivladad d'adattar il program d'instrucziun al nivo ed als basegns dallas classas, havein nus renunziàu da prescriber programs da materia impegnativs. Ils exempels da mintga camp ein manegiai sco propostas. La grammatica cumpeglia cunzun camps che fan difficultads als scolars.

Igl ei impurtont da tractar en mintga classa exempels da mintga camp!

<i>Camp</i>	<i>Exempels</i>
Pronunzia	<ul style="list-style-type: none"> – Recitar poesias, versets – Giugar scenas, teaters cuorts, sketches – Preleger novitads, instrucziuns – Far reclama, vender enqual caussa sin fiera – Controlla individuala cul pindel sonor
Expressiun orala	<ul style="list-style-type: none"> – Raquintar eveniments persunals, sgnoccas, anecdotes – Resumar ina historia, novitads, in experiment – Presentar personas, animals, cudischs – Describer maletgs, situaziuns, loghens, personas, animals, objects – Improvisar (giugar) scenas sin via, en famiglia, en scola, denter amitgs – Dramatisar schabetgs, historias – Giugar tocs da teater – Discussiuns davart problems da mintgadi, novitads, eveniments politics, artechels da gasettas (pro – contra) – Intervestas – Referats tenor cavazzins – Translaziuns spontanias da texts sempels tudestgs ni franzos – Exercezis d'interpretaziun – Al telefon: empustaziuns, explicaziuns, indicaziuns – Tedlar e capir differentis idioms romontschs – Pantomima – Commentar dias, videos, films – Resumar materia tractada en auters roms
Expressiun en scret	<ul style="list-style-type: none"> – Raquents – Contemplaziuns – Reportaschas – Diari – Commentaris – Rapports dad eveniments, lavurs, experiments, excursiuns – Descripziuns da maletgs, historias da maletgs, situaziuns, loghens, carstgauns, casas – Entruidaments per giugs, lavurs, experiments, apparats – Recepts – Artechels per la pressa – Intervestas – Disposiziuns per referats, teaters, films – Giugs da plaids, remas, versets, poesias – Texts da reclama – Referats – Scursanir in text a cavazzins, slargar cavazzins ad in text – Far notizias d'in telefon, d'ina discussiun, d'ina lecziun, d'in film

- Recapitulaziuns
- Protocols
- Cuntinuar e finir texts ch'ins ha entschiet
- Cuors dalla veta
- Gasettas da scola/classa

Grammatica

Verb

- Conjugaziun
- Particips/accord
- Formaziun dils temps
- Cundiziunal
- Conjunctiv
- Imperativ
- Gerundi
- Activ – passiv
- Verb cun adverb ed autras cumbinaziuns (curdar si, envidar en)

Artechel

- Omissiun digl artechel (di e notg)
- Diever cun nums da personas e cun nums geografics

Substantiv/nomen

- Gener
- Ils suffixs (-in(a), -un(a), -et(ta), -atsch(a)) – era tiels adjectivs!
- Fuormas specialas dil plural
- Plural collectiv

Adjectiv

- Fuormas femininas
- Sia posiziun
- Gradaziun

Adverb

- Formaziun e diever

Pronoms

- Pronoms persunals
- Pronoms interrogativs
- Pronoms relativs
- Lur posiziun en la construcziun

Preposiziuns

- a
- da
- en
- cun

Sintaxa

- Diever dils temps e dils modus
- Influenzas dil tudestg
- Fuormas specialas
- Cumparegliaziuns cun la construcziun franzosa, taliana, tudestga

Ortografia

- Maiusclas / minusclas
- Consonanza dubla
- Apostrof, accents, ligioms (strehs d'uniun)
- s / sch
- c / z

Exercezis vide Plan d'instrucziun Deutsch, Schreiben, p.12

Stilistica

- Rimnar expressiuns, locuziuns e proverbis
- Scriver texts en differents stils: telegram, artechels da gasetta, stil poetic
- Scursanir / slargar texts
- Midar poesias en prosa e viceversa
- Lavur cun metafras
- Sinonims e cuntraris
- Analisa stilistica da texts da different gener

Vocabulari e semantica

- Neologissems
- Sinonims e cuntraris
- Remplazzar germanissems
- Circumscriber ina causa, in'activitad, ina qualitad – conscolars e conscolaras tscherchan il tierm, l'expressiun
- Sligiar legns
- Giugs cul lungatg
- Famiglias e gruppas da plaids
- Anflar l'expressiun logica
- Far damondas precisas

Leger

- Texts en prosa ed en vers
- Texts da character informativ
- Tocs da teater
- Gasettas
- Texts en auters idioms romontschs
- Texts en romontsch grischun sco lungatg placativ
- Presentar cudischs e preleger ordlunder
- Prelecziuns da nossas scribentas contemporanas e da nos scribents contemporans
- Dramatisar u elaborar sco giug auditiv: texts litterars, praulas, proverbis, detgas, singulas canzuns popularas

Historia da litteratura e da cultura

- Survesta dil svilup dalla litteratura romontscha
- Presentar scripturas e scripturs cun exempels da lur ovas
- L'emigraziun
- Il temps modern
- L'industria da jasters / il turissem modern
- La midada da tradiziuns ed isonzas
- Igl art en las valladas romontschas
- Il lungatg sco cultura / Ils differents idioms romontschs
- Aspects dalla historia dil lungatg
- Gl'intschess romontsch ier ed oz
- Il retoromontsch oz
- Il romontsch e sia parentella